

CLEARING AS TYPE OF PROFESSIONAL ACTIVITY

O. Pietukhova, S. Esh

National University of Food Technologies

Key words:

*Clearing
Clearing activities
Professional activity
Clearing establishment
Clearing signs*

Article history:

Received 07.07.2021
Received in revised form
19.07.2021
Accepted 12.08.2021

Corresponding author:

O. Pietukhova

E-mail:

ompetukhova@ukr.net

ABSTRACT

The article highlights the essence and content of clearing as a type of professional activity in modern capital markets of Ukraine. Clearing as a type of professional activity is accompanied by the execution of transactions in securities and financial instruments, the preparation of information and documents necessary for settlements, as well as the creation of a system of guarantees for the fulfillment of obligations. In the scientific works of European scientists, the category of “clearing activities” is not used at all, however, the term “clearing services” is used. This is due to the fact that in these countries clearing is not an independent activity and its functions are performed by depositories or banks or specially created settlement centers — clearing houses. The main functions of clearing are accounting for registered transactions and ensuring their implementation; preparation, registration and transfer of information on agreements; offsetting mutual obligations and payments of participants in stock transactions, their guarantee; conducting cash settlements; ensuring the implementation of the agreement in accordance with the principle of “supply against payment”. The reasons for the emergence and development of clearing activities in Ukraine have been established. The definition of clearing and clearing activity is generalized, the sectors of clearing settlements are characterized. Peculiarities and characteristic features of the existing clearing activity are determined. The essence of a clearing institution as a professional participant of capital markets is substantiated. It is proved that clearing settlements reflect the specifics of the relationship between the Settlement Center, the NBU, clearing institutions, the Central Depository of Ukraine; between sellers and buyers of financial instruments; features of commercial risk that arises when concluding agreements; creditworthiness of buyers and solvency and reliability of suppliers; terms of payment; market conditions; risks associated with transfers of funds, etc. The main tasks of modern domestic clearing institutions operating in the stock markets are identified.

КЛІРИНГ ЯК ВИД ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

О. М. Петухова, С. М. Еш

Національний університет харчових технологій

У статті висвітлено сутність і зміст клірингу як виду професійної діяльності на сучасних ринках капіталу України. Кліринг як вид професійної діяльності супроводжується виконанням правочинів щодо цінних паперів і фінансових інструментів, підготовкою інформації та документів, необхідних для проведення розрахунків, а також створення системи гарантій з виконання зобов'язань. У наукових працях учених європейських країн категорія «клірингова діяльність» взагалі не використовується, однак вживається термін «клірингові послуги» (*clearing services*). Це зумовлено тим, що в цих країнах кліринг не є самостійним видом діяльності і його функції здійснюють депозитарії або банки чи спеціально створені розрахункові центри — клірингові палати. Основними функціями клірингу є облік зареєстрованих угод і забезпечення їх реалізації; підготовка, реєстрація і передача інформації про угоди; залік взаємних зобов'язань і платежів учасників фондових угод, їх гарантійне забезпечення; проведення грошових розрахунків; забезпечення виконання угоди з дотриманням принципу «поставка проти оплати».

Встановлено причини появи та розвитку клірингової діяльності в Україні. Узагальнено визначення клірингу та клірингової діяльності, охарактеризовано сектори клірингових розрахунків. Визначено особливості та характерні ознаки наявної клірингової діяльності. Обґрунтовано сутність клірингової установи як професійного учасника ринків капіталу. Доведено, що клірингові розрахунки відображають специфіку взаємовідносин між Розрахунковим центром, НБУ, кліринговими установами, Центральним депозитарієм України; між продавцями і покупцями фінансових інструментів; особливості комерційного ризику, який виникає при укладенні угод; кредитоспроможність покупців і платоспроможність та надійність постачальників; умови платежу; ринкову кон'юнктуру; ризику, пов'язані із переказами коштів тощо. Визначено основні завдання сучасних вітчизняних клірингових установ, які працюють на фондових ринках.

Ключові слова: кліринг, клірингова діяльність, професійна діяльність, клірингова установа, ознаки клірингу.

Постановка проблеми. Стабільність і надійність проведених операцій на біржових ринках забезпечує кліринг, який є гарантом виконання зобов'язань. Під час укладення угод контрагенти мають певні цілі, які можуть бути протилежними за змістом, за інтересами. Щоб досягти узгодженості в договірних відносинах, суб'єкти економічної діяльності використовують спеціальні технології та інструменти. Саме кліринг є сучасною технологією, яка забезпечує виконання контрагентами біржової діяльності своїх зобов'язань і формує ефективну систему обліку біржових інструментів. Важливе значення при цьому набуває проблема з'ясування сутності клірингу сучасних ринків капіталу та

характерних ознак клірингової діяльності, від вирішення якої буде залежати і подальша діяльність операторів організованого біржового ринку. Основні принципи організації клірингових відносин відображені в Женевській конвенції 1930—1931 рр., членом якої є Україна, а також у звідях постанов і рекомендацій Міжнародної торговельної палати: Уніфікованих правилах та звичаях для документарних акредитивів, Уніфікованих правилах з інкасування торговельних документів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Кліринг як вид професійної діяльності біржового ринку мало досліджений в економічній літературі, висвітлюється епізодично, зазвичай такі дослідження присвячені технологічним і юридичним аспектам. Водночас окремі аспекти досліджуваної проблеми знаходять відображення в працях вітчизняних науковців:

- вивчаються питання правового регулювання клірингової діяльності (Вавженчук, 2014);
- визначається місце клірингу в господарській діяльності (Єршова, 2017);
- обґрунтовується правовий статус клірингової діяльності як професійного учасника депозитарної системи України (Кологойда, 2015);
- проводиться порівняльна характеристика клірингової діяльності з іншими видами професійної діяльності (Мельник, 2016);
- досліджуються розрахунково-клірингові системи (Панова, 2018);
- висвітлюються проблеми податкового обслуговування клірингових операцій (Белкін, 2012).

Процеси, пов'язані з розвитком клірингової діяльності на організованих біржових ринках, нині проходять перевірку практикою, результати впровадження клірингу забезпечують додаткові можливості для подальшого глибокого дослідження клірингових операцій і послуг, що необхідно для розвитку вітчизняного ринку капіталів.

Метою статті є дослідження сутності та характерних ознак клірингу і клірингової діяльності як виду професійної діяльності на ринках капіталу; визначення основних завдань клірингових установ як професійних учасників фондового ринку та розроблення пропозицій щодо удосконалення професіоналізму в діяльності клірингових установ.

Матеріали і методи. В основу дослідження покладено широкий спектр загальнонаукових і спеціальних методів. Загальнонаукові методи: (аналіз, синтез, індукція і дедукція) слугували базисом для виявлення причин появи та розвитку клірингової діяльності. Для визначення дефініцій клірингу і клірингової діяльності використано методи групування та порівняння; для виявлення характерних особливостей формування секторів клірингових розрахунків — деталізація й узагальнення. Системний і структурний методи використано при визначенні основних ознак клірингової діяльності, а методи наукового абстрагування застосовано в процесі формування завдань сучасних вітчизняних клірингових установ, які працюють на фондових ринках.

Викладення основних результатів дослідження. Поняття «кліринг» (від англ. clearing — очищати, вносити ясність) було введено в обіг в середині

XVIII ст. у Великій Британії. Клірингом називали порядок розрахунків, основою яких був залік взаємних грошових вимог (зобов'язань). Місцем, де на постійній основі збиралися торговці, щоб обміняти свої платіжні доручення (чеки), була Лондонська розрахункова палата, яка вперше формує кліринг як окрему послугу (Борисов & Шамраев, 2003). Згодом кліринг почали застосовувати і на фондовому ринку — Клірингова палата лондонської продукції запропонувала свої послуги Лондонській фондовій біржі, яка почала вперше використовувати принцип поставки проти платежу (ППП), що використовується на фондових біржах і донині. Сутність ППП визначається тим, що поставка активів (цінних паперів, валюти, золота — на фондових біржах і металу, нафти, сільськогосподарської продукції тощо — на товарних) відбувається відразу після відповідного переказу коштів або припинення зобов'язань за результатами нетінгу.

Кожна країна має свою власну систему клірингу, яка залежить від історичних факторів, економічного розвитку, інфраструктури біржового ринку, принципів розрахунків тощо. Причини появи та розвитку клірингової діяльності в Україні, на нашу думку, такі:

- поява перших бірж і цінних паперів. Першими біржами, які виконували операції і з біржовими товарами, і з фінансовими інструментами були товарні. Саме на товарних біржах вперше почали використовувати систему взаємозаліку «поставка проти оплати», яка забезпечила вступ нашої країни до міжнародних регулюючих організацій FESCO, IOSCO, а згодом і до Групи 30;

- перехід до нової системи організації грошових потоків в економіці, використання платіжних систем у розрахунках. Нині переважна частина платежів іноземних банків за експортні товари і послуги надходить до уповноваженого банку через телеграфні, поштові, електронні доручення по системі SWIFT, яка створена для здійснення клірингових операцій через систему всесвітніх міжбанківських телекомунікацій. З використанням SWIFT здійснюються клірингові розрахунки переказами, цінними паперами, фінансовими інструментами;

- формування законодавчої бази. Прийняття Законів України «Про цінні папери та фондову біржу», «Про підприємства в Україні», «Про власність» та інших заклало підґрунтя створення законодавчої бази, на їх основі було прийнято низку інших законодавчих актів, що дало змогу господарюючим суб'єктам самостійно формувати свою власність (перевага надавалась акціонерній), самостійно розпоряджатися своїми доходами, визначати форми розрахунків;

- утворення технічної бази, яка обслуговує біржовий ринок. Сучасна технічна база надає можливість кліринговим установам використовувати Інтернет-технології, які сприяють інтеграції вітчизняного біржового ринку в міжнародний простір;

- формування інфраструктури біржового ринку, основним елементом якої був і залишається інституційний, що забезпечило появу і розвиток небанківських інститутів: депозитаріїв, бірж, торгово-інформаційних систем, клірингових установ тощо.

Нині клірингова діяльність є важливим сегментом вітчизняних ринків капіталу та організованих товарних ринків і має свою правову базу. Узагальнення визначення клірингу та клірингової діяльності представлено в таблиці.

Таблиця. Визначення клірингу та клірингової діяльності

Джерело визначення	Зміст категорій «кліринг» і «клірингова діяльність»
Положення про клірингову діяльність, 2013	Професійна діяльність на фондовому ринку — клірингова діяльність реалізується особами, що здійснюють кліринг, із дотриманням вимог закону, положення про клірингову діяльність і внутрішніх документів цих осіб.
Закон України «Про депозитарну систему України», 2012	Кліринг — визначення взаємних зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів, у тому числі шляхом нетінгу. (Нетінг — повне або часткове припинення зобов'язань за правочинами щодо цінних паперів та інших фінансових інструментів шляхом заліку зобов'язань або в інший спосіб).
Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні», 2001	Кліринг — механізм, що включає збирання, сортування, реконсиляцію та проведення взаємозаліку зустрічних вимог учасників платіжної системи, а також обчислення за кожним із них сумарного сальдо за визначений період часу між загальними обсягами вимог і зобов'язань.
Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів», 2020	Кліринг — процес визначення зобов'язань, у тому числі шляхом нетінгу, за деривативними контрактами та правочинами щодо інших фінансових інструментів, валютних цінностей, за товарними операціями, що супроводжується забезпеченням функціонування системи управління ризиками та гарантій з виконання таких зобов'язань. Клірингова діяльність — професійна діяльність на ринках капіталу, яка включає клірингову діяльність з визначення зобов'язань і клірингову діяльність центрального контрагента.

Джерело: узагальнено авторами

Із визначень, наведених у законодавчих актах, випливає, що кліринг розглядається як процес, механізм, а клірингова діяльність забезпечує спрямування цих процесів у дію з метою здійснення розрахунків між учасниками клірингу, забезпечення гарантій виконання зобов'язань.

Крім трактування категорії «кліринг» у законодавчих актах, що представлені в таблиці, в економічній літературі та у фінансових довідниках кліринг визначається як:

а) система безготівкових розрахунків за товари, цінні папери, послуги, що базується на обліку банками взаємних вимог і зобов'язань сторін (Белкін, 2012);

б) одержання, звірення і поточне відновлення інформації, підготовка бухгалтерських та облікових документів, необхідних для виконання угод за цінними паперами, визначення взаємних зобов'язань, що передбачає взаємозалік, забезпечення і гарантування розрахунків за договорами з цінними паперами (Вавженчук & Бондаренко, 2014);

в) система компенсації (Єршова, 2017);

г) міжнародна торгівля на компенсаційній основі (Панова, 2018).

Отже, клірингові розрахунки охоплюють кілька секторів.

Перший сектор — кліринг для юридичних осіб, що не є кредитними організаціями. Його застосування дає змогу господарським структурам вирішувати проблему дефіциту оборотних коштів.

Другий сектор — кліринг для бюджетів різних рівнів, включаючи їхнє казначейське виконання. Ця система перетворює взаємозаліки і бартер у грошові розрахунки.

Третій сектор — міжбанківський кліринг.

Четвертий сектор — кліринг для професійних учасників ринків капіталу.

Особами, які провадять клірингову діяльність на біржовому ринку, є клірингові установи, оператори організованого ринку (у тому числі товарні біржі), Розрахунковий центр з обслуговування договорів на фінансових ринках (далі Розрахунковий центр), Центральний депозитарій цінних паперів та Національний банк України (НБУ). (Положення про клірингову діяльність, 2013).

Клірингові установи є акціонерними товариствами, які здійснюють свою діяльність на основі ліцензії на провадження клірингової діяльності. Після отримання ліцензії протягом трьох місяців клірингова установа для провадження своєї діяльності зобов'язана укласти три договори:

1) про проведення розрахунків у цінних паперах за результатами клірингу з Центральним депозитарієм цінних паперів або НБУ;

2) про проведення грошових розрахунків за результатами клірингу з Розрахунковим центром;

3) про надання клірингових послуг із щонайменше однією фондовою біржею.

Клірингова діяльність на ринках капіталу відноситься до професійної, яка тлумачиться як діяльність акціонерних товариств, товариств з обмеженою відповідальністю або товариств з додатковою відповідальністю з надання фінансових та інших послуг на ринках капіталу під час здійснення будь-якого виду діяльності, віднесеної до професійної. Ринки капіталу — це фондовий ринок, ринок деривативних фінансових інструментів та грошовий ринок (Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів, 2020).

Клірингові установи як професійні учасники фондового ринку здійснюють свою діяльність з метою організаційно-технічного обслуговування операцій з цінними паперами: депозитарної, розрахунково-клірингової, реєстраторської, консультаційної, інформаційної та інших операцій.

Клірингова діяльність як професійна діяльність на ринках капіталу включає:

а) клірингову діяльність з визначення зобов'язань — здійснення клірингу, розрахунків у системі клірингового обліку та підготовка документів (інформації) для проведення розрахунків і їх направлення відповідним установам, що проводять розрахунки;

б) клірингову діяльність центрального контрагента — здійснення клірингу, розрахунків у системі клірингового обліку, а також набуття взаємних прав та обов'язків сторін при укладанні:

- деривативних контрактів;

- правочинів щодо фінансових інструментів та інших активів, допущених до торгів на організованих ринках (у тому числі продукції).

У результаті набуття прав та обов'язків клірингова установа стає стороною кожного деривативного контракту або покупцем для кожного продавця і про-

давцем для кожного покупця. Особа, яка провадить таку діяльність, є центральним контрагентом.

На нашу думку, основними завданнями сучасних вітчизняних клірингових установ, які працюють на фондових ринках, є:

- прискорення та оптимізація розрахунків між біржами, банками та державами;

- забезпечення достовірності та надійності розрахунків;

- розвиток і втілення нових форм клірингових розрахунків (векселів, кредитних карток);

- раціональне використання тимчасово вільних ресурсів, що є у розпорядженні бірж, банків, Розрахункового центру;

- втілення сучасних міжнародних технологій, стандартів, які використовуються при укладенні угод;

- створення сучасної клірингової інфраструктури як елемента інфраструктури фондового ринку;

- прийом і передача даних по каналах зв'язку з використанням програмних засобів криптозахисту (електронний підпис), способів шифрування даних, надійного багаторівневого захисту даних від несанкціонованого доступу та фальсифікації під час обробки інформації;

- контроль за достовірністю даних на всіх етапах передачі інформації, яка стосується клірингу;

- проведення комплексу заходів, спрямованих на зниження ризиків невиконання або несвоєчасного виконання допущених до клірингу зобов'язань. Вирішення визначених завдань допоможе вітчизняному фондовому ринку стати повноправним членом світового ринку капіталів.

Основними ознаками клірингової діяльності, що забезпечує професіоналізм клірингових установ, на нашу думку, є:

- наявність державного регулювання, яке здійснюється НКЦПФР і НБУ;

- вартісний характер клірингових послуг і допоміжних операцій, що проводжують ці послуги;

- визначення конкретних учасників, які є професійними особами, — це клірингові установи, оператори організованого ринку (у тому числі товарні біржі), Розрахунковий центр, Центральний депозитарій цінних паперів та НБУ;

- наявність професійних вимог до здійснення клірингових операцій. Клірингову діяльність мають право здійснювати лише суб'єкти ринків капіталу, які отримали дозвіл (ліцензії) НКЦПФР;

- наявність змісту клірингової діяльності, яка супроводжується процесами надання послуг з визначення зобов'язань, з підготовки документів для проведення розрахунків за угодами, створення системи гарантій виконання зобов'язань за правочинами щодо фінансових інструментів тощо;

- сферою здійснення є ринки капіталу.

Висновки

Підтверджено, що клірингова діяльність включає значну кількість операцій: інвестиційних, кредитних, торговельних і неторговельних, що здійснюють професійні учасники ринків капіталу, діяльність яких спрямована на розвиток економіки країни, вітчизняного фондового ринку, а також забезпечує вихід українських ринків капіталу на світові ринки.

Доведено, що клірингові розрахунки відображають специфіку взаємовідносин між Розрахунковим центром, НБУ, кліринговими установами, Центральним депозитарієм України; між продавцями і покупцями фінансових інструментів; особливості комерційного ризику, який виникає при укладенні угод; кредитоспроможність покупців і платоспроможність та надійність постачальників; види біржової продукції та типи фінансових інструментів, їх цінність, умови платежу; ринкову кон'юнктуру, вигідну для покупців і продавців; ризики, пов'язані з переказами коштів із однієї країни в іншу; митні обмеження тощо.

Основна частина клірингових розрахунків здійснюється в безготівковій формі з використанням банківських переказів, акредитивів, чеків, розрахункових платіжних карток, взаємозалікових векселів, а також за допомогою облігацій, валюти, валютних цінностей, електронних засобів платежу. Клірингові операції обслуговують платежі за грошовими переказами і зобов'язаннями, які пов'язані з комерційними операціями, що здійснюються між корпораціями, організаціями та іншими суб'єктами клірингової діяльності різних держав.

Усі види клірингу: банківський, валютний, внутрішній, двосторонній і багатосторонній та інші пов'язані з значною кількістю біржових інструментів, які постійно змінюються, оновлюються, що потребує дослідження і визначення місця клірингової діяльності як професійного виду розвитку на біржовому ринку і в розвитку економіки країни.

Література

Белкін, Л. (2012). Проблеми інформаційного забезпечення клірингових операцій з цінними паперами в контексті податкових наслідків цих операцій. *Інформація і право*, 2(5), 57—63.

Борисов, Ю., Шамраев, А. (2003). Клиринг в платежной системе: история, методология, подходы к регулированию. *Расчеты и операционная работа в коммерческом банке*, 4, 6—7.

Вавженчук, С., Бондаренко, С. (2014). Проблеми розуміння клірингу цінних паперів як правової категорії. *Підприємництво, господарство і право*, 5(221), 29—32.

Єршова, С. (2017). Визначення поняття господарської діяльності, її ознаки. *Держава та регіони*, 2, 118—123.

Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення залучення інвестицій та запровадження нових фінансових інструментів» («Про ринки капіталу та організовані товарні ринки»). (2020). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/738-20#Text> (2021).

Закон України «Про платіжні системи та переказ коштів в Україні». (2001). Взято з <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2346-14#Text> (2021).

Закон України «Про депозитарну систему України». (2012). Взято з: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5178-17#Text> (2021).

Кологойда, О. (2015). Правовий статус професійних учасників депозитарної системи України. (2015). *Юридичні науки*, 3(97), 54—59.

Мельник, В. (2016). Поняття та ознаки депозитарної та клірингової діяльності. *Підприємництво, господарство і право*, 10, 35—41.

Панова, Л. (2018). Виникнення та функціонування розрахунково клірингових систем та клірингових організацій. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*, 21, 239—242.

Положення про клірингову діяльність. (2013). Взято з: <http://www.zakon4rada.gov.ua/laws/show/z0562-135>.